

УДК 81'373.2(045)

ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В РІЗНИХ ІНОЗЕМНИХ КОНТЕКСТАХ

Дорошенко В.С.

Українська академія наук

Дана стаття висвітлює тему лінгвістики тексту, яке має важливе значення для уточнення предмету і завдань лінгвістики тексту, розробки різних підходів до дослідження цілих річових творів.

Ключові слова: лексика, значення слова, лексико-семантичні групи, утворене значення, функціонування слів, частотність.

Постановка проблеми. Однією із найбільш актуальних проблем сучасного мовознавства є питання, які пов'язані з визначенням лінгвістичної суті тексту.

Аналіз наукового доробку. Існує чимала кількість робіт присвячених вивченню цієї теми, [1, 3, 5] немало зроблено по висвітленню структури тексту, синтаксичних компонентів, які забезпечують зв'язність тексту. Разом з тим, особливості лексичного змісту текстів в залежності від їх належності до різних функціональних стилів залишаються ще недостатньо розробленими.

Мета статті – сприяти подальшому дослідженню даної проблеми шляхом визначення значення слова в певному контексті.

Особливий інтерес у цьому плані представляє науковий стиль, що є цілком закономірним, так як лексика мови науки – складова частина лексичної системи мови. «Лише розглянувши лексику як систему та вивчивши її як систему, можна певним чином виділити в ній суттєве і характерне, і описати її склад, слідуючи внутрішнім зв'язкам між її елементами, а не абстрактній класифікаційній схемі явищ» [2, с. 11].

Лексика наукових текстів в силу їх специфіки, яка проявляється в логічності, об'єктивності, послідовності і точності викладу, має ряд особливостей. Вона може бути умовно поділена на три основні групи: 1 – термінологічна лексика; 2 – загальнонаукова лексика; 3 – лексика широкого використання [4, с. 4, 7, 9]. Натомість важко встановити чіткі границі між окремими прошарками лексики, оскільки відбувається її постійний перехід із одного прошарку в інший. Таке зміщення лексичних одиниць і перехід їх в якусь підсистему пов'язане з питанням про те, в якому контексті дана лексична одиниця використовується. Вплив, який здійснюється контекстом, – процес складний та багатоплановий, який торкається сфери синтаксису, словотворення, семантики, кожна з яких може послужити предметом спеціального лінгвістичного дослідження. Найбільш цікавим в цьому плані представляється вивчення тих змін в лексико-семантичній структурі слова, які виникають в результаті їх використання в різних стилях, що й послужило метою даного дослідження.

Для аналізу бралися слова широкого вжитку. Грунтуючись на основних значеннях, всі аналізовані слова можна поділити на наступні лексико-семантичні групи (ЛСГ):

- I – частини тіла (body, face, hand...);
- II – живі істоти (man, people...);
- III – місто (place, state...);
- IV – час (time, hour);
- V – речі, предмети (book, thing...);

VI – явища природи (water, light...);

VII – емоції (passion, joy...);

VIII – слова, які означають абстрактні поняття (point, form, face...).

Аналіз проводився на матеріалах наукових текстів (ядерна фізика і лінгвістика), а також матеріалах художньої літератури, які залучались для порівняння.

Функціонування аналізованих слів в текстах ядерної фізики і лінгвістики характеризується рядом специфічних рис. Перш за все специфіка проявляється в самому отборі лексичних одиниць. Найбільш частотними для цих текстів є ЛСГ слова, які означають абстрактні поняття, ЛСГ – частини тіла, ЛСГ – місто. Слова інших ЛСГ в наукових текстах використовуються вкрай рідко і, як правило, у своєму основному значенні. У середині ЛСГ – частини тіла, місто і слово, що означають абстрактне поняття, відбуваються значні зміни в лексико-семантичній структурі слів. Наприклад слова body, face, head в наукових текстах взагалі не використовуються в своєму початковому значенні. В цьому тексті найбільш частотними є значення слів, які згідно прийнятому критерію становляться основними: для слова head – the dominant member (99,3%) використання. Для слова body в текстах ядерної фізики найбільш частотне значення – falling body (92,54%), в лінгвістичних текстах – group. В текстах ядерної фізики слово face в основному використовується в значенні surface (95,2%), в лінгвістичних – face value (99,2%). В текстах художньої літератури найбільш частотними значеннями слів цієї групи є первинні значення. В наукових текстах слово place використовується в основному у складі словосполучення take place.

У текстах художньої літератури воно використовується в своєму оригінальному значенні.

Значні зміни відбуваються в лексико-семантичній структурі слова state, яке в наукових текстах практично не знаходить використання у своєму оригінальному значенні.

Зміщення основного і утвореного значення аналізованих слів тягне за собою зміщення самих лексичних одиниць в іншу лексико-семантичну групу, в даному випадку в групу слів, які означають абстрактні поняття. Таким чином, ця група слів в наукових текстах збільшується за рахунок переходу слів із інших ЛСГ.

Аналізовані слова багатозначні. Але із більшої кількості значень досліджуваних слів в наукових текстах використовуються лише деякі з них.

Функціонування слів, які означають абстрактні поняття, в наукових текстах відрізняються від використання слів, які розглянуті вище перш

за все тим, що слова даної групи частіше використовуються в текстах, що досліджуються. Крім того, вони мають більш широке семантичне використання, тобто використовуються в більшій кількості значень: *form* – 6, *point* – 3, *order* – 3, *part* – 2. В лексико-семантичній структурі слова даної групи також відбувається зміщення основного і утвореного значень. Так, вихідним для слова *form* є *shape* [6, с. 11] (36%), а в наукових текстах найбільш частотним і, отже, основним стає похідне значення: для лінгвістичних текстів *grammatical form* (95,5%), для текстів ядерної фізики – *formula* (40,1%). Що стосується похідного *shape*, то на його долю в наукових текстах припадає всього 1,8% використання. На прикладі слова *form* видно, що слова, які зустрічаються в усіх стилях, зокрема, в наукових, отримують певну специфіку, нову якість. В даному випадку відбувається зміщення слова із загального вжитку в термінологічну лексику (*grammatical form*), розвиток нового значення (*formula*), не зафіксованого словниками.

У використанні слів групи, що розглядається, спостерігається деяка різниця між текстами ядерної фізики і лінгвістики. Так, в фізичних текстах найбільш частотним (основним) значенням слова – *kind*, *sort* (96,9%), в лінгвістичних текстах це значення низькочастотне (2,8%), а в основному є вихідним значенням *arrangement* (*alphabetic order*) (96,3%), для слова *fact* основним є вихідне значення *fact not fiction*, яке також використовується у вихідному значенні (46,1%), в той час як в фізичних текстах основним стає значення *mathematical point* (80,8%). У вихідному значенні це слово в текстах ядерної фізики не використовується.

Існує думка, що слова в наукових текстах використовуються в своєму основному значенні. Однак, як видно із зробленого аналізу, дане положення правильно далеко не для всіх слів. Крім того, коли мова йде про научні тексти, не можна виходити лише із словників. Слід визначити співвідношення основного похідного значення щодо цільової спрямованості наукових текстів. Виходячи із матеріалів цього дослідження, можна сказати що, як правило, в наукових текстах в основному значенні використовуються слова, значення яких відносяться з конкретними поняттями (слова групи живі істоти, предмет, види діяльності, явища природи). Хоча слова цих лексико-семантичних груп і використовуються в їх оригінальному значенні, однак ці значення отримують допоміжну характеристику, до деякої ступені змінюється їх природа. В нашому матеріалі вони отримують більш загальний абстрактний відтінок. Наприклад: *radioactive trace work*, *all isotope work*, *work in electronic accelerators*, *the entire life of the sample*.

Якісні зміни даних значень викликані семантикою слів, з якими аналізуємо слова виступають у сполученні. Це – термінологічна лексика, під впливом якої загальноновживані слова піддаються термінологізації, наприклад: *hot atmospheric water*; *infra-red light*.

Що стосується слів, що означають абстрактні поняття, то вони, як правило, не використовуються в своєму вихідному значенні. Основним значенням тут стає утворене значення.

Якщо порівнювати аналізуємо наукові тексти і тексти художньої літератури, то можна відмітити, що найбільша адекватна відповідність спостерігається між даними словників та художніми текстами, найменша – між текстами ядерної фізики і словниками, лінгвістичні тексти займають мов би проміжне положення між цими текстами по семантичному застосуванню аналізуємих загальноновживаних слів.

Таким чином, можна зробити висновок, що в наслідок функціонування лексичних одиниць мови, в даному випадку загальноновживаних слів, в ряді випадків відбувається якісна зміна значень, а також зміщення основного і утвореного значень, що у свою чергу сприяє зміщенню самих лексичних одиниць, переходу їх в іншу підсистему лексики: із загальноновживаної в термінологічну. Перехід в термінологічну лексику більш характерен для слів з більшою кількістю значень, в семантичній структурі яких поряд з конкретними значеннями є і значення, які означають абстрактні поняття. Очевидно цим фактом можна пояснити вибірковість наукових текстів в плані відбору загальноновживаної лексики.

Зміни в лексико-семантичній структурі слів і пов'язане з цим перехід слів в іншу підсистему мови викликає зміни в системі співвідношення слів [6, с. 6].

Для характеристики спеціальних текстів важливі як якісні, так і кількісні показники. Цілий ряд слів як вже зазначалось, особливо часто використовується в наукових текстах. Окремі мовні одиниці отримують певну додаткову якісну специфіку, яка проявляється в перевазі одних значень перед іншими та впевненій зміні цих значень.

У даному зв'язку суттєве значення має текст, який розглядається як смислове ціле, яке представляє собою відбиття частини мовної комунікації. У процесі мовного спілкування нерідко виникає ситуація, коли учасник, що сприймає інформацію (адресат), відчуває труднощі при дешифровці висловлювань відправителя інформації (адресанта). З метою реалізації комунікативного завдання та доведення до адресанта смисла інформації, адресант удається до лексико-граматичних засобів мови, які сприяють декодуванню смислу раніше доведеної інформації. Тобто, адресант уточнює смисл інформації.

Одним із засобів, що сприяють рішенню цього завдання, є одночасне використання двох одиниць, із яких одна уточнює іншу в силу їх «кореферентності» [7, с. 60]. У зв'язку з лінійністю висловлювання такі одиниці розміщуються в одному ряду, слідує одна за одною.

Запобігання нерозуміння може входити в наміри адресанта при відправленні інформації. Співставлення двох одиниць може використовуватися і в цьому випадку. В результаті виникають конструкції, в основі яких лежить синтаксичний процес розширення із специфікативними відношеннями між елементами.

By and by she went like she, came rode away on a horse [8, p. 124].

Outside the room, in the hall, I spoke to the doctor [9, p. 286]. *It was tired of people, that little room* [10, p. 255].

Конструкції специфікативного розширення є одним із самих частотних засобів висловлення від-

носин уточнення: в максимально стислій формі вони дають можливість досягнути точності при встановленні референтного співвідношення одиниці.

В ряді специфікативних конструкцій ефект уточнення досягається вже на рівні речення. Але у багатьох випадках смисл висловлювання стає зрозумілим лише при урахуванні змісту усього тексту або його частини, наприклад: *And he, Read, started the sudden running* [11, p. 16].

Без співвідношення з попереднім контекстом для адресата не зовсім зрозумілим представляється зміст елементу *Read*. Виникає питання: «А хто такий *Read*?» Повна інформація може бути отримана лише при зверненні до попереднього контексту.

Таким чином, хоча специфікативні конструкції відносяться до одиниць синтаксичного рівня і не мають безпосереднього виходу до тексту (цей вихід здійснюється завдяки реченню, частиною якого є специфікативна конструкція) взаємодія тексту і одиниці, що розглядається все ж має місце. Воно заключається в тому, що зміст специфікативної одиниці повністю може бути реалізований лише на фоні тексту. В такому випадку термін «текст» мислиться в значенні «контекст». Останній трактується як «сукупність формально фіксованих умов, при яких розшифровується зміст якої-небудь мовної одиниці» [12, с. 47].

Один із простіших видів уточнення представлений «ланцюжком» власних імен. Такий рядок може розглядатися як специфікативне розширення досить умовно, лише в онтологічному плані, оскільки виникнення такої конструкції було викликано необхідністю уточнення в смислі виділення об'єкта із ряду йому подібних: наявність одного імені вже не могло виконувати цю функцію. У процесі функціонування елементи зливаються настільки, що представляють собою єдність, яка виконує функцію ідентифікації і уточнюючий характер якої затушований.

Синтаксичний характер такого ряду проявляється саме при виході у текст. Конструкція індивідуалізуючої специфікації розпадається, і кожний із елементів може функціонувати сам по собі. Такі приклади часто зустрічаються в художній літературі. Наприклад, *Angus Burke* у творі Дж. Олдріджа «*The Sea Eagle*» перший раз вводиться як *Angus Burke*, а потім зустрічається як *Angus* і як *Burke*.

Частіше всього специфікативні рядки формуються на рівні того або іншого члена речення. Як уже відмічалось, в основі специфікації лежить кореферентність лінгвістичних одиниць, тобто співвідношення з одним і тим же референтом. При цьому поняття, які виражені елементами, можуть відрізнятися один від одного обсягом або змістом. В силу різного характеру самих одиниць уточнення має різні відтінки, хоча загальне значення уточнення залишається незмінним.

Найбільш загальним видом, з точки зору охоплення лінгвістичних одиниць, які належать до різних лексико-граматичних класів слів (частинами мови) є уточнення по лінії загальне-часткове. При цьому в якості уточнюваного елемента виступає одиниця, яка означає родові поняття (гіперонім), а в якості уточнюючої одиниці – елемент із значенням виду (гіпонім). Уточнення відбувається за рахунок звуження обсягу поняття.

Уточнення такого виду може виникати практично між будь-якими знаменними частинами мови і в рамках любого члена речення.

Елементи конструкції можуть означати і дуже близькі поняття: близькі синоніми, різні терміни, які співвідносяться з одним референтом або корелюючі одиниці в різних мовах. Понятійні обсяги елементів стають практично рівними, і відбувається уточнення назви об'єкта: *Phrase structure rules, by their very nature, cannot rearrange (or flip-flop) any elements in a derivation string* [13, p. 65].

Оскільки відношення родові – видові і близької синонімії встановлюються головне в основному на парадигматичній основі, зміст конструкцій вже виявляється на рівні речення, і для цього не треба встановлення кореляції уточнюючих одиниць із текстом.

Клас імені (в широкому смислі слова) характеризується наявністю значного числа позицій в плані його семантичних особливостей, співвідношення в ряду таких одиниць створює відтінки відношень, по-перше, різні по характеру, а по-друге, притаманний тільки іменним специфікативним конструкціям. Якщо, за більш або менш абстрактним елементом (представлений займенником – особистим, невизначено-особистим, іменником – абстрактним або конкретним, але вжитим в сигніфікативному значенні) слідує елемент більш конкретний, відбувається уточнення по лінії абстрактне-конкретне: *Something in her expression, a look of settled sadness, made him sense instinctively a hopeless mess equal to, if not greater than, his own* [14, p. 178]. *This is how they sit, the children* [15, p. 4].

На відмінність від конструкцій з відношеннями родові-видові тут від наявності корелятивного зв'язку уточнюючого елемента з контекстом залежить ступінь конкретизації і смисл речення. В вищезазначеному прикладі речення характеризується перспективністю, уточнення відбувається за рахунок правосторонньої одиниці в цьому ж реченні, не зв'язаної безпосередньо з попереднім контекстом. Смисл конструкції встановлюється на рівні речення.

У другому прикладі уточнюючий елемент відсилає адресата до попереднього контексту, із якого можна отримати інформацію, яка відноситься до об'єкту, який означений конструкцією. Остання характеризується ретроспективністю: вона співвідноситься з попереднім контекстом.

Близьким з даними конструкціями по функціонуванню і по змісту відносин є ряди з уточненнями по лінії невідоме-відоме.

Для таких конструкцій наявність/відсутність ретроспективного смислового зв'язку другого елемента з контекстом має принципове значення. Якщо другий елемент з попереднім контекстом не співвідноситься, він розглядається як ознака об'єкта, вираженого першим елементом. Але відношення об'єкт-ознака не є уточнюючим.

Якщо ж другий елемент співвідноситься з контекстом і є найменування у об'єкту, який вводиться, то це – уточнюючий елемент. Наявність визначеного артикула не є головним при вирішенні питання, так як він може бути присутнім і при уточненні і при елементі, що є ознакою.

Цим не вичерпуються всі можливі відтінки уточнення, однак їх аналіз вже дозволяє зробити

висновок про те, що для ряду специфікативних конструкцій встановлення наявності/відсутності ретроспективного смислового співвідношення з контекстом має пряме відношення до усунення смислу конструкції, а також і речення, яке включає дану конструкцію. Особливо це стосується конструкцій по лінії абстрактне-конкретне, а також невизначене-визначене.

Слід зауважити, що процес кореляції між текстом і специфікативною конструкцією не є однонаправленим. Текст створює умови для формування конструкцій з ретроспективним смисловим співвідношенням, а специфікативна конструкція, в силу ретроспективного характеру, виконує роль текстового чинника. При цьому, якщо перший елемент конструкції сам по собі не корелює з попереднім контекстом, роль текстового чинника виконує другий елемент і якщо ж перший елемент сам по собі є подібною зв'язкою (у випадку, наприклад, особис-

того іменника), уточнюючий елемент підтримує і посилює такий зв'язок.

Таким чином, одним із логічних видів відносин, які лежать в основі побудови мовних одиниць, є уточнення. Дане відношення утверджується перш за все між елементами специфікативних конструкцій. Уточнення як логічний процес часто включає в себе не органічну мовну ситуацію, а акт мовного спілкування, розгорнутий в просторі і часі, відзеркалений в мові з допомогою тексту. Тому, не дивлячись на те, що специфікативні конструкції виходять в текст лише опосередковано, через речення, текст і специфікативні ряди співвідносяться один з одним.

Характер взаємодії визначається відтінками уточнення. Найбільш тісні з текстом пов'язані конструкції з ретроспективним характером уточнюючого елемента з відтінками уточнення по лінії абстрактне-конкретне та відоме-невідоме. Специфікативні ряди виконують роль текстового чинника.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме связности прозаического текста. М., 1979.
2. Ахманова О. С. Функциональный стиль общенаучного текста и методы исследования. М., 1984.
3. Бархударов Л. С. Текст как единица языка и перевода. М., 1978. – 272 с.
4. Ємець О. Стилистичні особливості творів жанру flash fiction / О. Ємець. – Всесвіт. – 2016. – № 3–4. – С. 199–201.
5. Стрельцов А. А. Научно-технические тексты от понимания к переводу: учебн. Пособие / А. А. Стрельцов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2012. – 398 с.
6. Нелюбин Л. Л. Переводческая лингводидактика: учеб.-метод. пособие / Л. Л. Нелюбин, Е. Г. Князева // Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: издательство «Флинта», 2009. – 319 с.
7. Дресслер В. Введение в лингвистику текста – Проблемы теории текста. Реферативный сборник. М., 1998.
8. Capote T. The Crass Harp. Breakfast at Tiffanys. Moscow, 1994. – 179 p.
9. Maugham S. Then and Now. Harmondsworth, 1985. – 312 p.
10. Priestly J. B. Angel Pavement. Moscow, 1993. – 232 p.
11. Dickens Monika. Kate and Emma. London, 1989. – 164 p.
12. Колшанский Г. В. О природе контекста. – *Вопр. языкозн.*, 1979, № 4, с. 22.
13. Thomas O. Transformational Grammar and the Teacher of English. N.Y. etc. 1982. – 225 p.
14. Cronin A. J. The Northern Light. Kiev, 1975. – 264 p.
15. Dickens Monica. Kate and Emma. London, 1989. – 312 p.

Дорошенко В.С.

Украинская академия наук

ЗНАЧЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗЛИЧНЫХ ИНОСТРАННЫХ КОНТЕКСТАХ

Аннотация

Данная статья освещает тему лингвистики текста, которая имеет важное значение для уточнения предмета и задач лингвистики текста, разработки различных подходов к исследованию целых речевых произведений.

Ключевые слова: лексика, значение слова, лексико-семантические группы, созданное значение, функционирование слова, частотность.

Doroshenko V.S.

Ukrainian Academy of Sciences

LEXICAL UNITS IN VARIOUS FOREIGN CONTEXTS

Summary

This article highlights the problem of the linguistics of a text, what is significant for specifying of a subject and tasks of a texts linguistics, working out of different approaches to the research of whole speech pieces.

Keywords: vocabulary, word meaning, vocabulary semantic groups, formed meaning, functioning of a word, frequency.